

Õigus- ja kohtusüsteemi areng

Ettekanne kohtunike täiskogul 9. veebruaril 2018 Tallinnas

Dr. iur. Priit Pikamäe

Riigikohtu esimees

Head kolleegid ja külalised!

Austatud Riigikogu liikmed!

Lugupeetav justiitsminister!

Tagasivaade kohtunikonnale möödunud aastal annab meile järgmise pildi. Eesti kohtusüsteemis on jätkuvalt 242 kohtuniku ametikohta, millest möödunud aasta täiskogu ajal oli täidetud 240, kuid aasta lõpuks vaid 230. Kohtunikuametist lahkutakse enamasti pensioneerumise tõttu ning 2017. a emeriteerus ühtekokku 8 kohtunikku, neist 6 esimese astme kohtutest ja 2 ringkonnakohtutest. Riigikohtu liikmeskond jäi muutumatuks. Muudel põhjustel vabastati kohtunikuametist 4 kolleegi, neist 2 tervise tõttu, 1 omal soovil ja 1 tagandati ametist distsiplinaarsüüteo eest. Nimelt otsustas kohtunike distsiplinaarkolleegium oma 7. novembri 2017. a otsusega mõista raskeima karistuse – ametist tagandamise – distsiplinaarsüüteo eest Viru Maakohtu kohtunikule Pille Averile, kes tunnistati süüdi ametikohustuste rikkumises ja vääritud teo toimepanemises. Riigikohtu üldkogu otsusega jäeti distsiplinaarkolleegiumi otsus muutmata ja Pille Averi kohtunikuvolitused lõppesid seega 6. veebruarist käesoleval aastal.

Vabanenud kohtunikukohtade täitmiseks kuulutati möödunud aastal välja 3 kohtunikukonkurssi, neist kaks on tänaseks lõpule jõudnud ja kolmandal on valikutoimingud algusjärgus. Tegemist oli esimeste konkurssidega, mis toimusid alates 1. augustist 2016 muudetud kohtute seaduse alusel, mis lahutas teineteisest kohtunikeksamid ja kohtunikukonkurssi ning tunnustas juba muudel õiguseladel sooritatud erialaeksameid. Esimese rakendusaasta kogemuste põhjal võib tõdeda, et juristide horisontaalsete liikumisvõimaluste avardamine on olnud kohtusüsteemi jaoks positiivsete mõjudega. Kahest lõpule jõudnud konkursist kokkuvõtteid tehes võib öelda, et kandidaatide puudumise tõttu ebaõnnestunuks polnud põhjust lugeda ühtegi konkurssi ning keskmiseks nii ühele esimese astme kohtu kui ka ringkonnakohtu kohtuniku kohale kandideerijate arvuks kujunes 4. Kõigi kandideerimiste seas oli vandeadvokaatide avaldusi 15 ning prokuröride omi 8. Teiste erialade esindajate arvu suurt tõusu kohtunikukonkurssidel saab vaid tervitada. Kohtunikeksamitel osales kokku 45 inimest, kellest sooritas eksami positiivsele tulemusele 12. Kohtunikukonkursside tulemusena nimetas Vabariigi President möödunud aasta lõpul Harju Maakohtu kohtunikeks Viktor Bome ja Dina Sõritsa, Pärnu Maakohtu kohtunikeks Siiri Malmbergi, Anu Talu ja Endla Ülviste, Tartu Maakohtu kohtunikuks Roman Levini ning Viru Maakohtu kohtunikuks Heili Sepa. Tallinna Halduskohtus alustas tööd Maret Hallikma ja Tartu Halduskohtu kohtunikuks nimetati Juhan Siider. Tallinna Ringkonnakohtu liikmena alustas õigusemõistmist senine Tallinna Halduskohtu kohtunik Monika Laatsit ja Tartu Ringkonnakohtus Juhan Sarv. Soovin kõigile uutele kolleegidele, kes on täna kohtunike täiskogul esimest korda täieõiguslike liikmetena, jõudu, rahulikku meelt ja selget südametunnistust õigusemõistmisel!

Möödunud aasta tõi endaga kaasa ka Tallinna Ringkonnakohtu juhi vahetuse. Alates 17. maist 2017 juhib Eesti suuremat ringkonnakohtu senine sama kohtu halduskolleegiumi liige Villem Lapimaa. Kasutan siinkohal juhust, et tänada Tallinna Ringkonnakohtu eelmist pikaajalist esimeest Urmas Reinolat kohtu juhtimisel tehtud hea töö eest!

Põlvkonnavahetus kohtunikkonnas tähendab ühtlasi emeriteerunud kohtunike arvu suurenemist. Praeguseks on kohtunikupensioni saavate endiste kohtunike arv tõusnud 101-ni. Neist 32 on osa võtmas tänasest kohtunike täiskogust. Tänan Teid, et rõõmustate meid oma kohalviibimisega!

Käsitletava alateema vahekokkuvõttena võib niisiis tõdeda, et pikka aega kestnud madalseis kohtunikukonkurssidel on vähemalt eelmise aasta näitel mööda saamas ning kohtunikuameti atraktiivsus juristkonna seas taas tõusuteel. See on erakordselt oluline, sest eesolevad viis aastat võivad kujuneda murrangulisteks, kuivõrd pensioneerumisõigus tekib lisaks olemasolevale 20 kohtunikule veel 58-l. Kõige selle valguses tuleb seadusandjal jätkuvalt tegeleda kohtunikuteenistuse tingimuste läbimõeldud parendamisega selleks, et saavutada kohtunikuameti kasuks otsustanute võimalikult pikaajaline sidumine õigusemõistmisega. Endiste sotsiaaltagatiste, sealhulgas kohtunikupensioni kaotamine pärast 1. juulit 2013 ametisse astunud kohtunikele tähendas paratamatult ka nende stiimulite kadu, mis seni kindlustasid kohtunikkonna stabiilsuse. Seni kuni õigusemõistmise igapäevatöö stressirohkus ja suur töökoormus ei ole reformitavad, tuleb mõelda sellele, kuidas siduda kohtuniku teenistusaeg sotsiaaltagatiste kasvuga. Kohtusüsteemi kui terviku aspektist on aga hetkel akuutseim probleem kohtuteenistujate palgatingimused, mille konkurentsivõimelisusest pole enam ammu võimalik rääkida. Riigi keskmise palga jätkuva tõusu foonil võib kohtu istungisekretäride palgatase hakata kujutama endast ohtu kohtupidamise korrakohasele toimimisele.

I

Head kolleegid ja külalised!

Käesolev aasta on Eesti Vabariigi jaoks juubeliaasta – kahe nädala pärast ehk 24. veebruaril möödub sada aastat Eesti Vabariigi sünnist. Tegemist on Eesti riigi ajaloo seni ühe tähtsaima ja väärikaima tähtpäevaga, mis annab põhjust vaadata tagasi meie riigi minevikku ja seada sihte tulevikku. Eeskätt on see aga õige hetk, et veidi sügavamalt mõtiskleda nende ajaüleste väärtuste üle, mille peale mõtlemiseks igapäevatöö sageli mahti ei anna. Lennart Meri on kunagi öelnud, et oma riik on väärtus, mille hinda aimame alles siis, kui seda enam pole. Mõistmaks seda, milline hindamatu väärtus on Eesti poliitiliselt iseseiseva eestikeelse riigina, tasub meie riiklus asetada laiemasse rahvusvahelisse konteksti, mõeldes näiteks sellelegi, kui paljudel maailma rahvustel üldse on õnnestunud luua oma riik. Meenutagem, et 1991. a Haagis asutatud Esindamata Rahvaste Organisatsioon hõlmab rohkem kui neljakümme põlisrahvast, kelle enesemääramise õigus on suuremal või väiksemal määral piiratud. Omariiklus on kõige kindlam viis kindlustada rahvuse kestma jäämine, mis üha enam globaliseeruvast maailmast võib kultuurilise lahustumise kaudu küsimärgi alla sattuda ka eestlastest palju suuremate rahvuste jaoks. Teisisõnu ja põhiseaduspäraselt väljendudes on Eesti riikluse peamine ülesanne tagada eesti rahvuse ja kultuuri säilimine läbi aegade. Eestlaste ajalugu silmas pidades on oma riik hindamatu väärtusega kingitus.

Meie kohtusüsteemi aastapäevad ei kattu siiski täielikult Eesti riigi juubeliga. Selle põhjus peitub mõistagi ajaloos. Õigusajaloolase Toomas Anepaio sõnul alustati omariikliku

justiitsüsteemi loomisega kohe pärast Saksa okupatsiooni lõppu ja selle põhiraskus langes samal ajal organiseeritavale Kohtuministeeriumile, mille eesotsas seisis alates 12. novembrist 1918 Jaan Poska.¹ Õigusemõistmise käimasamisega oli kiire, sest tema järel kohtuministriks tõusnud Jüri Jaaksoni hinnangul oli Eesti selleks ajaks üle aasta olnud ilma korralike kohtuteta. Esimeseks seadusandlikuks sammuks kohtute valdkonnas oli 18. novembril 1918 ilmunud määrus „Ajutiste kohtute sisseseadmise üle“, mis kõrvaldas Saksa okupatsiooni aegse kohtukorralduse ning taastas üldjoontes Vene impeeriumi aegse kohtusüsteemi. Valla- ja ülemtalurahvakohtud kui talurahva seisuslikud kohtud sisuliste õigusemõistmisasutustena kaotati ning seni nende pädevusse kuulunud asjad läksid üle rahukohtute ja rahukogude pädevusse. Määrus nägi ette ka Riigikohtu loomise, mis pidi olema kassatsiooniasmeks. Kohtukeeleks sai eesti keel.

Kohtusüsteemi loomine eeldas vältimatult kohtunikuametisse sobivate inimeste leidmist. T. Anepaio sõnul oli sobivate inimeste leidmine raske, sest puudus vajalik hulk juriste, rääkimata juba kogenud kohtunikest. Kohtunike leidmiseks avaldas Kohtuministeerium 22. novembril 1918. aastal üleskutse „Õigusteadlastele ja kohtutegelastele“, milles paluti endast teada anda nendel õigusharidusega isikutel, kes soovivad Eesti Vabariigi kohtutes kohtunikena, kohtu-uurijatena või prokuröri abilistena teenida. 13. novembril 1918 nimetas Vabariigi Valitsus esimese kohtunikuna ametisse Tallinna Ringkonnakohtu esimehe, vannutatud advokaadi Jaak Reichmanni. Ühtekokku oli 1920. aasta lõpuks ametisse nimetatud 76 kohtunikku, neist 46 rahukohtunikku.

Kõik Eesti Vabariigi piirides asuvad kohtuasutused pidid kohtuminister J. Jaaksoni korralduse kohaselt alustama tööd 2. detsembril 1918. Kohtuminister J. Jaaksoni sellest ajaloolisest korraldusest sajandi möödumist tähistame tänavu 14. septembril Tallinna ja Tartu ringkonnakohtute ühise juubeliüritusega Tartus Eesti Rahva Muuseumis.

Riigikohtu kohta käiva seaduse kiitis Asutav Kogu heaks 21. oktoobril 1919 ning esimesed riigikohtunikud valis Asutav Kogu 31. oktoobril samal aastal. Esimene Riigikohtu istung toimus 14. jaanuaril 1920 Tartu Raekoja saalis. Seega näeme, et nii nagu Eesti riigi loomine ei toimunud ühe päevaga, ehitati ka meie kohtusüsteem üles järk-järgult. Nii tähistamegi tänavu Tallinna ja Tartu ringkonnakohtute sajandat juubelit, samas kui Riigikohtu sajas aastapäev saabub jaanuaris 2020. Täpsemalt kõneleb Eesti ametkonna kujunemisest sajandi eest tänasel täiskogul ajaloolane Ago Pajur.

Eesti Vabariigi 100. sünnipäeva programmi üheks keskseks osaks on võimalus anda ja saada sünnipäevakingitusi. Nagu ikka on kingitused sellisel puhul mõeldud tooma rõõmu ja õnne inimestele ning kujundama tulevikku. Kohtusüsteemi poolt vaadatuna jääb Eesti sajandat juubelit märkima T. Anepaio koostatud Riigikohtu ja Riigiprokuratuuri ühisväljaanne, mis võtab üheks biograafiliseks leksikoniks kokku ajavahemikul 1918–1940 töötanud eesti kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid. Tegemist on esimese osaga biograafiliste leksikonide triloogiast, mille eesmärk on koondada ja süstematiseerida kõigi Eesti alal teeninud kohtunike ja prokuröride eluloolised andmed. Koguteose teine osa võtab vaatluse alla justiitsasutuste töötajad saksa ja nõukogude okupatsiooni ajal ning kolmas osa on pühendatud pärast taasiseseisvumist Eesti kohtuniku- ja prokuröriametisse astunutele. Pärast viimase kõite ilmumist peaks ühiskonnale olema kättesaadav täielik ülevaade nende isikute elulugudest, kes Eesti Vabariigis või selle okupatsiooniperioodidel õigust on mõistnud. Kuivõrd biograafilise

¹ Siin ja edaspidi on tuginetud T. Anepaio koostatud biograafilisele leksikonile „Kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid 1918–1940“, sissejuhatus lk 7–26.

leksikoni esimese osa ilmumine on teadlikult ajastatud Eesti Vabariigi sajandaks juubeliks, siis toimub tänasel täiskogul ka selle pidulik esitus.

II

Tänase XVII kohtunike korralise täiskogu sisuline teema on pühendatud kohtunike eetikakoodeksile. Kohtunike eetikakoodeksi kehtestamise vajadus tulenes 2002. a vastuvõetud kohtute seadusest (KS § 38 lg 3 p 9), mille kohaselt on kohtunike täiskogu üks kohustusi ka kohtunike eetikakoodeksi kinnitamine. Koodeksi kavandi valmistas ette töögrupp, mida juhtis Haapsalu Linnakohtu esimees Maie Kram. Töögruppi kuulusid veel Pavel Gontšarov, Ott Järvesaar, Ivi Kesküla, Kersti Kerstna-Vaks, Eda Murak ja Toomas Talviste. Töös võeti eeskuju seni kehtinud Eesti kohtunike käitumisreeglitest, kuid kasutati ka teiste riikide allikaid ja rahvusvaheliste organisatsioonide soovitusi. Valminud eetikakoodeksi kavandit arutas kohtunike täiskogu esmalt 14. veebruaril 2003 Tallinnas ning seejärel 13. veebruaril 2004 Tartus. Viimati nimetatud täiskogu kiitis kohtunike eetikakoodeksi ka heaks, viies sellega lõpule pikka aega väldanud ettevalmistustöö.

Seega seisame tänavu kohtunike eetikakoodeksi viieteistkümnenda aastapäeva künnisel. See on piisavalt pikk aeg tõdemaks eetikakoodeksiga kehtestatud reeglite elujõulisust. Seda, et kohtunike eetikakoodeks on nimelt elav dokument, kinnitab ka kohtunike distsiplinaarkolleegiumi praktika, mille kohaselt tuleb vääritud tegu kohtuniku distsiplinaarvastutuse alusena sisustada nimelt eetikakoodeksis kokkulepitud käitumisstandardist juhitudes. Distsiplinaarkolleegiumi praktika analüüsis aastate 1994–2017 kohta märgitakse, et kui kahekümne nelja aasta jooksul kolleegiumile arutamiseks saadetud süüdistustest 77% on etteheited mõne ametialase süüteo toimepanemise kohta, siis ülejäänud 23% ehk ligi veerand asjadest langeb nimelt vääritud käitumise juhtude arvele. Märkimisväärne on ka asjaolu, et kuigi arvuliselt moodustavad vääritud käitumise juhtumid kohtunike distsiplinaarasjade hulgas vähemuse, siis süüdimõistmise korral on nende eest määratud karistused olnud karmimad.

Samas tuleb tunnistada, et distsiplinaarkolleegiumi praktikast ongi kujunenud ainus silmnähtav eetikakoodeksi rakendusmehhanism. Kas ja mil määral eetikakoodeks väljaspool distsiplinaarasju kohtunike ette kerkivaid eetilisi dilemmasid aitab lahendada, jääb praegu vastuseeta. Igal juhul on selge, et ametialase eetikakoodeksi ülesanne saab olla selle professioni esindajate õige käitumise suunamine ning seda sihti aitab vastav käitumisreeglistik täita vaid juhul, kui ta on asja- ja ajakohane. Kiired ühiskondlikud muudatused meie ümber ja iseäranis professionaalsete eetikakoodeksite areng Eestis on tekitanud kohtunike eetikakoodeksi reeglite kriitilise hindamise vajaduse. Olles ise küll veendunud, et valdav enamik 2004. a koodeksi eeskirjadest on tänagi aktuaalsed, ei ole välistatud, et mõned neist on siiski ka vananenud, samas kui eetikakoodeksite heakskiitmine teistes professionaalsetes kogukondades võib kaasa tuua vajaduse ka kohtunikke puudutavaid norme täiendada. Sellele küsimusele vastuse leidmiseks on kõige otstarbekam eraldi kohtunikest tööühma moodustamine viisil, mis hõlmaks kohtunikke kõigist kohtuastmetest, samuti väliseksperthe – konsultante ülikoolidest. Igal juhul on eetikakoodeksi rakenduspraktika vähemalt siinkõnelejas sünnitanud veendumuse, et me vajame eraldi konsultatiivorganit, kelle rolliks oleks kohtunike nõustamine eetikakoodeksi järgimist puudutavates küsimustes. Nii eetikakoodeksi väljatöötamise materjalidest kui ka 2003–2004 toimunud kohtunike täiskogude protokollidest nähtuvalt tõstatati niisuguse tarkade kogu moodustamise küsimus isegi mitmel korral, kuid otsustamiseni see ei jõudnud. Praktiline vajadus sellise konsultatsiooni saamise järele on samas täiesti olemas. Kas kohtunik võib

lahendada kliendi ja Eesti Energia vahelist kohtuasja, kui ta ise on samuti Eesti Energia klient? Kas kohtuniku ülesastumine ühe või teise vahekohtu liikmena on lubatav? Kas kohtuniku osalemist mõne advokaadibüroo advokaatide ja töötajate täienduskoolitusel lektorina tuleb taunida? Need on vaid mõned näited küsimustest, mille üle käinud sumbuursed arutelud viimastest aastatest meenuvad. Niisuguste küsimuste tekkimine on täiesti loomulik ning näitab, et kohtunikkonna moodustavad südametunnistusega inimesed, kes on vägagi teadlikud oma ametikohale esitatavatest kõrgetest nõuetest. Teisalt teab iga kohtunik juba ainuüksi oma kutsetöö tõttu, et aeg-ajalt tuleb ette keerulisemaid olukordi, kus nõupidamine oma südametunnistusega ei tekita kindlat veendumust ning tarvis on mõne teise kolleegiga nõu pidada. Kohtunike käitumisreeglite puhul võiks sellistele probleemidele aidata vastuseid leida eetikakoodeksi alusel moodustatud spetsiaalne kogu staažikatest kohtunikest, kelle autoriteet kohtunikkonnas on üldiselt tunnustatud. Selline organ saaks vajaduse korral ära kasutada ka meie emeriteerunud kohtunike hindamatuid kogemusi. Kogu poole tehtud pöördumised ja neile antud vastused aga hakkaksid kujundama eetikakoodeksi rakenduspraktikat.

Kuna kohtunike eetikakoodeksi kehtestamine on kohtunike täiskogu pädevuses, siis on koodeksi uuendamise töögrupi ettepanekud mõistagi avatud aruteluks mõnes järgnevas täiskogus. Kas ja mil määral kehtivat eetikakoodeksit muuta, on seega lõppastmes kõigi kohtunike otsustada. N-ö sissejuhatusena teemasse on meie tänase täiskogu päevakorras esmalt ettekanne praktilise eetika õppejõult ja eksperdilt Aive Pevkurilt, kes kõneleb kohtuniku eetikakoodeksist praktilise eetiku pilgu läbi. Võrdlevalt teiste õiguselukutsete – advokaatide ja prokuröride – eetikakoodeksite arengust ja hetkeseisust annavad ülevaate advokatuuri eetika- ja metoodikakomisjoni esimees Martin Tamme ning juhtiv riigiprokurör ja prokuröride eetikakomisjoni esimees Steven-Hristo Evestus. Kohtunike eetikakoodeksi üle peetava arutelu algatamiseks on tänase täiskogu lõpetuseks planeeritud paneeldiskussioon, mille modereerimiseks on andnud nõusoleku Harju Maakohtu esimees Meelis Eerik ja kus osalevad kohtunikud Jüri Põld, Kai Kullerkupp, Andres Parmas ja Rutt Teeveer.

III

Meie riigi sajandal juubelil on igati kohane heita pilk ka tulevikku ja püüda ette kujutada, milline võiks välja näha Eesti kohtusüsteem pikemas perspektiivis. Mõistetavalt on kohtusüsteemi kui riikluse ühe olulise osa käekäik lahutamatu seotud riigi käekäiguga. Üks Eesti kitsaskohti on teadagi meie väiksus. Meid on ligilähedaselt sada korda vähem kui sakslasi ja ligi kuuskümmend viis korda vähem kui britte. Võrdlus väljapoole Euroopat jäävate suuremate rahvastega annaks veelgi drastilisema tulemuse. Samas riigina peab Eesti suutma täita samu ülesandeid kui märksa suurema rahvaarvuga riik. Nii ka õigusemõistmise vallas.

Üle-euroopalises võrdluses pole Eestil vähemalt Euroopa Liidu liikmesriikide kohtusüsteemide tulemustabeli põhjal (*EU Justice Scoreboard 2017*) midagi häbeneneda. Meie kohtud saavad enda ees seisvate ülesannete täitmisega nii mõneski mõttes paremini hakkama, kui seda suudavad meist oluliselt suuremate riikide kohtud. Teisalt, vaatamata sellele, ei saa Eesti tõenäoliselt kunagi olema riik, mida rahvusvaheliste suurtehingute osalised valiksid kokkuleppelise kohtualluvuse korras oma vaidluste lahendamise kohaks. Kuigi Euroopa Liidu liikmesriikide kohtusüsteemide võrdluses on Eesti ühe tsiviil- ja halduskohtuasja lahendamisele kuluva keskmise menetlusaja lühiduse mõttes vastavalt kolmandal ja neljandal kohal, ei ole kohtuasja lahendamise kiirus globaalses kohtusüsteemide võrdluses lõppkokkuvõttes eriti kaalukas argument. Nii näiteks pole Suurbritannia kunagi esitanud andmeid Euroopa Liidu liikmesriikide kohtusüsteemide tulemustabelisse, kuid ometi ei kahtle keegi, et tegemist on ühe

usaldusväärsema kohtusüsteemiga maailmas. Kohtumenetluse kiiruse asemel osutuvad siin hoopis määravamaks õiguskultuuriline järjepidevus, sajandeid kujundatud kohtupraktika, sellega kaasnev võimaliku lahendi prognoositavus, professionaalse kohtunikonna pidevus ning lõpuks maailmas arvukuselt kolmanda keelena räägitav kohtumenetluse keel. Mõistagi mängib oma rolli ka õigussüsteemi universaalsus. Kui maailmas ühist juriidilist pärandit jagavaid *common law* riike iseloomustab õiguslik homogeensus, mille heaks näiteks on kasvõi nende kõrgemate kohtute praktikas levinud tava üksteise kohtulahenditele viidata, siis paralleelse Mandri-Euroopa õigussüsteemi omapäraks on uppumine üksikute õiguskordade partikularismi. Pidev vajadus üksiku õiguskorra eripärades orienteeruda vähendab seetõttu paratamatult Mandri-Euroopa riikide kohtusüsteemide rahvusvahelist konkurentsivõimet, eriti juhul, kui sellele lisandub ka üksiku õiguskorra enda väiksus.

Niisiis jääb Eesti kohtute ülesandeks ka lähitulevikus eeskätt Eesti ühiskonnast võrsunud kohtuvaidluste lahendamine. Märksa modernsemas vaatevinklis nähakse selle kõrval kohtusüsteemil aga üha enam riigi majanduskeskkonna mõjutaja rolli. Kaasaegses maailmas, kus meediaväljaannete esikülgi täidavad sõnumid majanduse käekäigust ning kus eri maade rahvusvahelist edukust mõõdetakse üha enam nimelt nende majandusliku edukuse kaudu, on riikide majanduskeskkondade atraktiivsus ja selle mõõtmine omandamas järjest olulisemat kohta teiste väärtuse seas. Selleks, et inimesed julgeksid ettevõtlusega alustada ja investeerimisotsuseid teha, on neil vaja kindlust, et nende kapitalipaigutused oleksid õiguslikult kaitstud. Kui pole süsteemi, mis kindlustab sõlmitud tehingute erapooletu täitmise, on küsimärgi alla seatud mistahes riigi võime püsida rahvusvahelises konkurentsisis. Omandatud õiguspositsioonide tegelikul kaitsmisel on aga erakordselt oluline roll täita kohtutel, sest nimelt neist sõltub peaaesjalikult see, kui asjatundlikult ja milliste kuludega on puudutatud isikul võimalik saada oma nõudele riigi kaitse. Kohtuvaidluste lahendamise efektiivsust ettevõtluskeskkonna kontekstis analüüsitakse pidevalt Maailmapanga vastavasisulistes raportites. Professionaalselt kõrgetasemeline õigusemõistmine ka kõige keerulisemates majandusasjades selliselt, et Eestis tegutsevatel ettevõtjatel poleks põhjust siit võrsunud kohtuvaidlusi kokkuleppelise kohtualluvusega mõnda välisriiki viia, peaks olema üks Eesti kohtusüsteemi kirjutamata arengueesmärke.

Eesti riigi väiksus tähendab ühtlasi seda, et töökäte vähesuse tõttu tuleb ka meie kohtusüsteemis palju asju korraldada teisiti ja nutikamalt, kui see muidu ehk suuremates riikides kombeks. Eestis tavatsetakse olla uhke oma e-riigi kuvandi üle ning paljude riiklike protsesside digiteerimine on meile toonud rahvusvahelises plaanis palju positiivset tähelepanu. Õigusemõistmine pole sellest kõrvale jäänud ja tõenäoliselt ongi infotehnoloogiliste lahenduste arukas kasutamine üks võimalusi oma väiksust kompenseerida. Paraku tuleb tunnistada, et Eesti kohtute tööprotsesside digiteerimine pole lähemal vaatlusel andnud tulemuseks midagi sellist, millega riikidevahelises võrdluses suurt tunnustust võita. „Infotehnoloogilised lahendused hullutavad kohtunikke“ – selline on ühe suure päevalehe artikli pealkiri, milles kirjeldatakse, kuidas Justiitsministeeriumi poolt kohtusüsteemis juurutatud infosüsteemi tagajärjeks on aeglus, süsteemi hangumine, vead kuvatavates andmetes ning lõppkokkuvõttes paljude kasutajate tööaja mõttetult raiskamine. Kõik see tuleb vägagi tuttav ette, kui mõtleme meie kohtute infosüsteemi teise versiooni hiljutisele kasutuselevõtmisele ja selle praeguselegi toimimisele. Viidatud artikkel ei pärine siiski Eestist, vaid Prantsusmaalt (*Le Figaro* 27.11.2017) ning kirjeldab meie Prantsuse kolleegide viimase kahekümne aasta kannatuste rada infotehnoloogiliste lahendustega töötamisel. Selle uudisloo taustal ei saa aga meie endi olukorra kohta jätta küsimata enesestmõistetavat ehk seda, kas meil üldse ongi selles vallas midagi tõeliselt märkimisväärselt ette näidata? Kohtute infosüsteemi taoline menetlusdokumentide andmebaas on praeguseks olemas väga paljudes riikides ning lisaks võib vaevata leida riike,

mille kohtute ja menetlusosaliste vahelise suhtluse korraldamiseks mõeldud infotehnoloogilised lahendused ületavad oma kasutajasõbralikkuse ja funktsionaalsuse poolest kaugelt meie analooge.

Kui Eesti soovib säilitada oma reputatsiooni riigina, mida iseloomustab uuenduslikkus ja tavapärasest erinevad lahendused, siis tuleb selle nimel pidevalt tööd teha. Üldine infotehnoloogiline areng maailmas näib seda vähemalt igati soosivat. Enn Tõugu hinnangul on arvutite hiljutised muljetavaldavad saavutused inimtegevuse matkimises viinud selleni, et maailmas on tekkinud järjekordne tehisintellekti buum (*Sirp* 05.01.2017). Selle taustal pole midagi imeks pandavat, et vaevalt leidubki enam riike, mille kohtusüsteemide arengukavadesse ei kuuluks vähemalt ühe programmilise sätena kohtumenetluste digiteerimine. Erandiks pole ka Eesti, mille esimese ja teise astme kohtute arengukava koostamisel 22.–23. novembril 2017 Vihulas koorus mitu ettepanekut, kuidas endisest enam siduda õigusemõistmist infotehnoloogiaga. Muu hulgas pakuti välja idee õigusemõistmine robotiseerida. Kas selle all mõeldi inimesest kohtuniku väljatõrjumist kohtulikust arutamisest või midagi vähemat, jääb arengukava koostamise vahepealt selgusetuks. Samas tuleb tunnistada, et innukas tegelemine tehismõistuse probleemidega globaalses võtmes sunnib isegi juristi paratamatult küsima, kas peagi võib tekkida ka selline infotehnoloogiline rakendus, mis võtaks inimeselt üle õigusemõistmise. Kui esmapilgul tundub, et eri kaasuste eluliste asjaolude tohutu varieeruvus välistab juba eos sellise algoritmi väljatöötamise, mis suudaks eri faktikogumitel õigusemõistmiseks vajaliku üksikasjalikkusega vahet teha, siis ei ole täna enam välistatud, et uuemad arengud masinõppe valdkonnas võivad peagi sellest probleemist jagu saada. Kuid isegi selle küsimuse tehnoloogiliselt edukas lahendamine lubab siiski kahelda õigusemõistmise sisu robotiseerimise võimalikkuses. Nimelt ei peitu õigusemõistmise tõeline olemus mitte kitsalt faktidele vastava õigusliku tagajärje otsimises – millega võib tõesti edukalt hakkama saada ka selleks otstarbeks arendatud programm –, vaid igale kaasusele õiglase lahendi leidmises. Olen veendunud, et õiglustunne on midagi sedavõrd sügavalt inimlikku, et selle ülekandmine elutusse algoritmi pole lihtsalt võimalik. Teisisõnu – õigusemõistmine on kunst –, ja täpselt samamoodi nagu ravimine meditsiinis eeldab väga palju rohkemate tegurite arvestamist kui pelk diagnoosile vastava ravimipreparaadi väljakirjutamine, eeldab ka kohtuasja õiglase lahendamise konkreetse asja tervikkonteksti tajumist. Etteheited kohtuasjade lahendamise pealiskaudses ja mehhaanilises suhtumises, mis pole võõrad praegusele inimlikule õigusemõistmisele, saaksid arvutite puhul ilmselt ainuvaldavaks. Eelöeldu ei tähenda mõistagi, nagu ei võiks arvuti õigusemõistmist lihtsustada. Infotehnoloogilised platvormid, mis võimaldavad kõigest paari sekundiga läbi töötada kakssada miljonit lehekülge raamatupidamist leidmaks sealt näiteks pankrotimenetluseks või maksukuriteoks vajalikku teavet, võimaldavad hoida märkimisväärselt kokku juristide tööaega. Samamoodi võiks kokkuvõttes kohtute töökoormust leevendada see, kui pakkuda kohtusse pöördujate abistamiseks välja arvutiprogramm, mis hindab isiku perspektiivi saada oma õiguste kaitseks riigi õigusabi. Kuna õigusabi osutamise üheks eelduseks on teadupärast võimalus saavutada oma õiguste kohtulik kaitse, siis selle tõenäosuse arvestamine kogumis teiste seaduses ettenähtud tingimustega, on kindlasti midagi sellist, mille puhul vastav algoritm võiks aidata hoida ära ilmselgelt põhjendamatute riigi õigusabi taotluste esitamise kohtutele. Tegemist on mõistagi vaid ühe näitega, kuidas siduda infotehnoloogiat õigusemõistmise sisuga. Üldisemalt võiks arvutite kasutamist senisest enam kaaluda ka kõigil neil juhtudel, kus kõne all kohtumenetluse eelduste täidetuse kontroll.

Kuigi õigusemõistmine jääb ka tulevikus lihast-luust kohtunike kanda, ei tähenda see, nagu ei võiks kohtupidamine ise infotehnoloogia mõjul teiseneda. Sarnaselt mitmete teiste riikidega on ka Eestis alustatud näiteks kohtutoimikute digiteerimisega. Alates möödunud aasta lõpust

peetakse Harju Maakohtus, Tallinna Halduskohtus ja Tallinna Ringkonnakohtus osa kohtuasjade kohta kohtutoimikut üksnes digitaalsel kujul. Sisuliselt tähendab see senisest pabertoimikust loobumist ja menetluskohustusdokumentide jäädvustamist üksnes arvutis. Selle protsessi loomulik lõpptulem on kogu kohtumenetluse kajastamine tulevikus üksnes digitaalselt ehk edaspidi tuleb üksiku kohtuasjaga tutvumiseks tõenäoliselt logida end sisse vastavasse virtuaalsesse keskkonda, selmet avada kohtutoimiku kaant. On siiski küsitav, kas ja mil määral ainuüksi paberivaba asjaajamise rõhutamine kohtuasjade lahendamist lihtsustab. Jättes kõrvale kokkuhoiu, mida digitaalne kohtutoimik võimaldab kohtuasjade arhiveerimise arvel saavutada, ei tähenda digitaalne kohtutoimik vähemalt praegusel kujul midagi enamat, kui seni paberil olnud kohtuasja materjali kuvamist edaspidi arvutiekraanil. Teisiti ei saaks see olla, sest kogu kohtumenetluste seadustike loogika lähtub vaikimisi arusaamast, et õigusmenetlus talletatakse paberil. Kuna kõik langetatavad menetlusotsustused ja esitatavad kaebused tuleb ühel või teisel viisil kirjalikult fikseerida, siis sätestavadki menetlusseadustikud üldjuhul üksikasjalikud eeskirjad nende dokumenteerimiseks. Senist menetlusseadustike paradigmat aluseks võttes mõistetaksegi kohtumenetluse digiteerimise all kahetsusväärset kitsalt pelgalt paberikandjal vormistatud menetluskohustusdokumentide mehhaanilist ülekandmist digitaalsesse ruumi. Isegi siis, kui digitaalne asjaajamine ei nõua enne paberil vormistatud menetluskohustusdokumentide skaneerimist ning viimase saab luua vahetult arvutis, on paberil vormistatud menetluskohustusdokument seal mõtteliselt siiski alati olemas, sest vastav dokumendimall juhindub paberdokumendi eeskujust. Arvestades, et suur osa eelistab sel moel digiteeritud dokumente nendega töötamiseks niikuinii välja printida, on kogu sellises kohtuliku asjaajamise digiteerimises raske näha muud kasutegurit peale menetleja vabaduse töötada toimikuga seda kaasa tassimata. Olen seda meelt, et kui me soovime õigusemõistmist tõeliselt uuenduslikult infotehnoloogiliste lahendustega siduda, siis vajame esmalt õigusmenetlusi endid puudutavat paradigmamurrangut. Tuleb loobuda paberil menetluskohustusdokumentide vormistamisele esitatud üksikasjalikest nõuetest menetlusseadustikes ning leppida kokku selles, et virtuaalses maailmas peetavale kohtumenetlusele ei pea laienema ega saagi seda teha pabertoimiku pidamise loogika. Digitaalses kohtumenetluses tuleb talletada andmeid ja menetlusotsustusi nimelt infotehnoloogilises võtmes, näiteks menetlejate ja menetlusosaliste tehtavate digitaalsete kannete kaudu. Edasiminekuks oleks õigusmenetlustes tarvis sarnast mõttemudeli muutust, nagu see toimus digiallkirja puhul – arusaam, et inimese allkiri võib seisneda ka unikaalses numbritena väljendatud koodis, oli samuti ühe vana kultuurilise nähtuse tõlkimine infotehnoloogia keelde. Nii nagu täna ei arva enam ilmselt keegi, et digiallkirja andmiseks tuleb esmalt paberile kirjutatud allkiri arvutisse skaneerida, on internetiajastu viimane aeg loobumaks XIII–XIV sajandil inkvisitsioonilise menetluskohustusdokumendi sünniga omaksvõetud kohtuliku arutamise talletamisviisist. Saab vaid nõustuda väitega, et ühiskonnas toimuva tehnoloogilise revolutsiooni paratamatuks tagajärjeks on ühiskonna enda muutumine. Mingi eluvaldkonna ühendamise küberruumiga saab olla edukas vaid juhul, kui seda tehakse infotehnoloogia eripärasid arvestades, selmet üritada olemasolevat tegelikkust mehhaaniliselt virtuaalsesse maailma ümber istutada. Soovides niisiis tuua infotehnoloogiat õigusmenetlustesse, tuleb esmalt leppida paratamatu tõdemusega, et see tähendab kohtumenetluse enda paradigmaatilist muutust, mille omaksvõtmine ei pruugi aga juristide tavapärasest suuremat konservatiivsust arvestades olla sugugi lihtne. Samas tuleb silmas pidada sedagi, et isegi juhul, kui õigusmenetluste pidamine peakski täielikult minema üle digitaalsele kujule, ei tähenda see suure tõenäosusega siiski paberliku asjaajamise täielikku kõrvalejätmist. Möödunud aastasse jäänud ID-kaardi kriis tegi muu hulgas üsna ruttu selgeks, et infotehnoloogia ülesõltlemise tingimustes võib tekkida vajadus taas menetluskohustusdokumentide käsitsi allkirjastamise järele. See, mis õigusemõistmist lihtsustab, võib teha meid samas ka uut moodi haavatavaks. Riik peab säilitama tegutsemisvõime ka kriisiolukordades, mis õigusemõistmise puhul tähendab

paindlikku võimekust pöörduda iga hetk tagasi paberliku asjaajamise juurde näiteks siis, kui vastav infosüsteem on pikka aega rivist väljas.

Tulles lõpetuseks aga tagasi meie õigusemõistmise igapäevamurede juurde ja asendades nende vaatlemisel kotkaperspektiivi konnaperspektiiviga, tuleb tõdeda, et enne infotehnoloogilise revolutsiooni tegemisele asumist võiks joone alla tõmmata praeguseks juba vähemalt teist kümnendit vältavale arutelule ning tagada lõpuks ometi kõigis Eesti kohtumajades istungite salvestamise võimaluse.

IV

Head kohalviibijad!

Täna kohtunike täiskogul tuleb meil korraldada ka kahed valimised kohtunike omavalitsusorganitesse. Neist olulisim on kindlasti uute liikmete valimine kohtunikueksamikomisjoni. Tegemist on kõige suurema koormusega kohtunike omavalitsusorganiga üldse, sest eksami vastuvõtmine on paratamatult ajamahukas. Teisalt on kohtunikueksamikomisjon nimelt see omavalitsusorgan, kellel lasub suur vastutus uue kohtunikkonna moodustamise eest praeguses põlvkonnavahetuse kontekstis. Soovin siinkohal tänada eksamikomisjoni senist esimeest riigikohtunik Hannes Kirist suure töö eest komisjoni töö senisel juhtimisel ja ümberkorraldamisel, mida tingis 2016. a jõustunud kohtunikuks saamise korralduse reform. Täna valitaval uuel eksamikomisjonil tuleb otsustada kandidaatide kohtunikuks sobivuse üle järgmisel kolmel aastal, mil emeriteeruvate kohtunike arv veelgi suureneb. Soovin täna valitavatele omavalitsusorganite esindajatele juba ette jõudu ja edu nende ülesannete täitmisel!

Täna tähelepanu eest ja soovin kõigile head täiskogu jätku!